

*Marelyin Kiss József – Valuch Tibor: Rekviem a parasztságért.
Hat falu – egy sors.*

Kalocsai Múzeumbarátok Köre – Viski Károly Múzeum – Jelenkutató Alapítvány,
Kalocsa – Budapest, 2011. 296 oldal.

1984 és 1987 között Marelyin Kiss József irányításával a debreceni egyetem fiatal oktatóinak és hallgatóinak lelkes csoportja Homokmégyen falukutatói munkát folytatott, amelynek hozadékaként született meg a hét kötetből álló *Homokmégyi műhelytanulmányok* című sorozat. E kutatómunka egyik eredménye volt Valuch Tibor 1988-ban kiadott, *Rekviem a parasztságért* című műve is, amely az említett sorozathoz kapcsolódóan, de valójában már azon kívül, a debreceni *Határ füzetek* keretében jelent meg. A most bemutatandó kötet Marelyin Kiss József a könyv alcímét viselő, valamelyest torzóban maradt írásának és Valuch Tibor imént idézett művének együtteséből áll. A kötet az 1980-as években keletkezett írások szinte változtatások nélküli közreadása, mivel a kiadók úgy vélték, hogy a homokmégyi falukutatás 2014-re tervezett újraindítása miatt indokolt a mostani formában való megjelentetés. Gyarmati György előszavában a könyvet „retro-kötet”-nek nevezi, amit azzal indokol, hogy a kötet „együttal az akkori [1980-as évekbeli] kutatási-feltárási lehetőségek kordokumentuma is” (19). Bár mindez szembesít ugyan azzal, hogy a rendszerváltás előtt milyen korlátokba ütközött a kor kutatója, de egyben felveti azt a kérdést is, vajon nem lett volna mégis hasznosabb, ha a már rendelkezésre álló források – elsősorban az állampárti iratok – bevonásával gazdagítva jelenik meg a kötet?

A kötet tizenkilenc fejezeten át követi nyomon a homokmégyi parasztság 1945 utáni sorsának alakulását. A szociológus Marelyin Kiss József által írt rész (2–6. fejezet) lett volna hivatott bemutatni a II. világháború végétől az 1956-os forradalomig terjedő időszakot, de csak az 1950–1953 közötti periódus elemzése készült el. Valuch Tibor a forradalom hatására végbement változások taglalása után főként a Kádár-korszak kollektivizálási kampányainak helyi lecsapódását tárgyalja (7–18. fejezet), amelyet mintegy kitekintés jelleggel az 1980-as évek viszonyait felvillantó, a *Homokmégy jelene és jövője* címet viselő epilógus zár.

A prológusnak szánt első fejezet táj- és településtörténeti vázlatot nyújt, amire szükség is van, hiszen Kalocsa és vidéke különös, az országban egyedülálló jellegzetességet mutató földrajzi egység – sajátos településrendszerrel. Az olvasó éppen ezért joggal várhatja el, hogy a szerző bevezesse őt ebbe az alig ismert sajátos milióbe: a szállásfalvak és poták világába. A szállás szó leginkább bevett meghatározása „pusztára épített településcsoport”. A 18. századi betelepítéseket követően ugyanis a Kalocsa körüli területeket művelésre osztották ki a város lakói között, akik ezután itt is építettek maguknak házakat. Így jöttek létre a Kalocsától északra, illetve délre elterülő felső és alsó szállások, amelyek a 19. század második felétől indították meg önálló településsé válásuk érdekében folytatott

küzdelmüket. A felső szállások központja Szakmár lett, míg az alsóké a vizsgálat alá vont Homokmégy. A potákról azonban csak a fejezet hatodik oldalán (26) derül ki, hogy azok nem mások, mint a szállásfalvak népességét felölelő parasztlakosság, amely nyelvjárásával, színes díszítőművészetével és népviseletével önálló néprajzi csoportként különül el környezetétől. Mint megtudjuk, Homokmégy társadalmát öntudatos, döntően mezőgazdaságból élő, a római katolikus valláshoz és saját hagyományaihoz ragaszkodó népesség alkotta, javarészt kis- és középbirtokosok, akik gazdasági funkcióik révén is meghatározó szerepet játszottak a helyi társadalomszervezésben. Ennek az úgynevezett maga ura paraszti rétegnek az öntudatossága abban is megnyilvánult, hogy erősen ellenállt a kollektivizálási kampányoknak.

A fejezet további részében 1956-ig, illetve kitekintés jelleggel azon túl is, a paraszti társadalom sorsát befolyásoló események rövid elemzése következik. Kiemelendő annak a későbbiekben mélyebben elemzett „kádérforgó” jelenségnek a taglalása, amelynek során a helyi, természetesen szinte kizárólag kiscgazda vezető elit helyét már 1948–1949 fordulójától a kommunista, többnyire máshonnan érkezett káderek veszik át. A recenzens azonban nem hagyhatja megjegyzés nélkül azt, hogy bár e fejezet a falusi társadalom bomlasztásának releváns elemeit (begyűjtés, rekvirálás, kuláküldözés stb.) kétségtelenül érzékletesen ragadja meg, ugyanakkor jó néhány, megfelelő adatokkal alá nem támasztott, túlzottan általánosító kijelentést is tartalmaz: „valószínű, hogy az egész agrár-megyére (Bács-Kiskun) nagyon súlyos beszolgáltatási és adóterhek estek” vagy „téveszt sem igen szerveztek 1956 tavaszáig” (37).

A második fejezet *A tanácsrendszer és a „reakciós vidék”* címet viseli. Bár a cím többet ígér, de a fejezet jószerivel csak a szakirodalomra alapozva tesz kísérletet a II. világháború utáni közigazgatási rendszer felvázolására, azaz az önkormányzatiság felszámolását és a tanácsrendszer kiépítését mutatja be. A szerző két egyoldalas alfejezettel próbálja mindebbe beágyazni a helyi vonatkozásokat. Igyekszik tisztázni, pontosítani, mit is kell értenünk Kalocsa és vidéke földrajzi fogalmán, a „vidék” címben jelzett reakciós mivoltáról azonban egyáltalán nem esik szó.

A harmadik fejezet címe igen beszédes: *Októbertől októberig: 1950–1956. Az „idegenek uralma”*. A magyarázat kézenfekvő: az első tanácsválasztástól a forradalomig kívánja a szerző áttekinteni a homokmégyi eseményeket, ám ennek nem tesz eleget, hiszen már az 1954-es évre vonatkozóan is alig találunk adatot, az azt követő két évre Marelyin Kiss pedig csak elvétve utal. A fejezet számos alegységre tagolódik, amelyek azonban meglehetősen következetlen sorrendben követik egymást. A helyi tanácsválasztás körülményeinek és a falusi tanács összetételének, illetve a tagok életrajzának rövid ismertetése után egy új szakasz kezdődik, amelynek címében Szabó Dezsőtől kölcsönözve Homokmégyet az „Az elsodort falu”-ként aposztrofálja a szerző, ám a metaforát már nem fejti ki. Ez a rész egyébként szerkezetileg az első fejezethez kapcsolódik, hiszen az ott már érintett településtörténet kerül ismét terítékre. Itt nyer való-

jában értelmet a könyv alcíme, hiszen a szerző végre tisztázza, hogy Homokmégyhez mint az alsó szállások központjához Öregcsertő 1915-ös és Drágszél 1922-es önállósodása után öt szállás (Alsómégy, Halom, Hillye, Mácsai-szállás, Kiscsertő) tartozott. Ezt követően a közigazgatási hierarchiától eltérve Marelyin Kiss József sorra veszi előbb a járási, majd a megyei, végül pedig a községi tanács korban legfontosabb feladatait. Hatásosan érzékelteti a bürokratizmust, ami az egymásra épülő közigazgatási egységek feladat-végrehajtó és ellenőrző szerepét jellemezte, illetve azt, ahogyan a tanács – és ezen keresztül természetesen a párt – „intézményeivel mélyen beépült a falvak társadalmi struktúrájába” (65). Nem hagyható viszont szó nélkül az a pontatlanság, hogy a szerző a járások kapcsán „járási hivatal”-ról beszél (66). Jóllehet Marelyin Kiss itt minden bizonnyal a járási tanács hivatalára gondolt, ám maga a megfogalmazás helytelen és félreértésre adhat okot, hiszen a járási hivatalok mint a megyei tanácsok szakigazgatási szervei csak 1971-től léteztek.

A fejezetcím második felében foglaltaknak ugyanakkor a szerző messzemenően eleget tesz, hiszen mélyreható alapossággal elemzi és mutatja be a helyi társadalomból és a többnyire máshonnan érkező „idegenek” közül kikerülő falusi vezetés kapcsolatát. „Ezzel a személycsere politikával, a »kádér-forgó« politikával vette kezdetét a tudatosan, központilag vezényelt idegenek uralma és az általános félelem kora” (70). A hagyományos paraszti társadalom bomlasztásának nem elhanyagolható szegmense volt az addig meglévő helyi kapcsolatrendszer illetően való szétzilálása. A státusa fenntartását biztosítani igyekvő „maga ura” paraszti réteg mellett a kis számban meglévő szegényparasztság azonban szövetségesre talált a hatalmat messzemenően kiszolgáló káderekben: „A faluvezetés évtizedekre az idegenek és a helyi szegények kezébe került, akik ugyancsak összetett társadalmi csoportot alkottak” (85). Marelyin Kiss József nagyon jól megragadja a hatalom által vidéken megvalósított irányítástechnika lényegét, és ez a rész, a recenziens megítélése szerint, egyben az általa megírt szakasz leginkább kiemelkedő része.

Bár a negyedik fejezet középpontjában alapvetően az 1953-as országgyűlési választások állnak, a szerző egy korábbi fejezetcímbe jelzett témára is kitér, amikor bemutatja a „reakciós vidék” mibenlétét. Ennek lényege, hogy a hatalom szempontjából kétféle ember létezett: a megbízható és a megbízhatatlan. A homokmégyiek pedig igen nagy számban ez utóbbihoz tartoztak. Jelezte ezt az is, hogy a választásokon harminchét személytől tagadták meg a választójogot a faluban, akik közül hét főt „politikai jogaikban függesztettek föl” (101). A szerző csak a lábjegyzetben említi, hogy valószínűsíthetően e hét személy mindegyike kuláknak minősített gazda volt; állítását ugyanakkor semmivel sem indokolja. Érdemes lett volna például utánajárni annak, hogy a szóban forgó gazdák ellen folyt-e bírósági eljárás, hiszen a kulákok által „elkövetett” közellátási bűncselekmények esetén a bíróságnak ki kellett mondania már egyévi börtönnél kisebb büntetés kiszabásakor is, hogy a vádlottak a közügyekben való részvételre méltatlanok.

A parasztság sorsának alakulását tekintve az egyik legmeghatározóbb kérdés kibontását ígéri az ötödik fejezet, amely az 1950–1953 között kivetett adók és a begyűjtés témakörét járja körbe. Bár a fejezet meglehetősen sok érdemi információval gazdagítja tudásunkat, ugyanakkor nem hagyható szó nélkül, hogy a szerző több helyütt is (103, 108) összemossa a beszolgáltatás és a begyűjtés fogalmát. Ez nem helytálló, hiszen a kötelező beszolgáltatás az állami begyűjtési rendszernek csak az egyik – bár legfőbb – pillére volt. Az úgynevezett összebegyűjtés, azaz az állami készletgyűjtés további forrásait jelentették a föld- és egyéb adókból, az állami szektorból befolyt termények, termékek, valamint a természetben fizetett gépállomási munkadíjak, a cséplési, őrlési díjak, illetve a szerződéses termeltetésből és a szabad felvásárlásból eredő készletek is.

A könyvszakasz utolsó fejezete a *Heti Világgazdaság* 1989. évi, koncepciók perekről szóló sorozatának részeként jelent meg, amelyet a szerző Závada Pállal közösen írt. A fejezet két részre oszlik: az első a kulákküldözést, azon belül is a kulákok ellen folytatott bírósági eljárásokat állítja középpontba. Az országosan lefolytatott eljárásokról elsősorban a rengeteg adattal szolgáló táblázatok adnak képet, míg a szöveges rész ebbe a viszonyrendszerbe ágyazva mutatja be a Bács-Kiskun és Békés megyei állapotokat. A kulákküldözés tetőpontjának számító 1952-ben e két megyében volt a legsúlyosabb a helyzet. Ezen belül is Bács-Kiskunra sújtott le leginkább a hatalmi gépezet, hiszen ott közel 2500 kulákpert folytattak le a bíróságokon.

A fejezet második részében aztán a kulákpolitika homokmégnyi lecsapódásának vizsgálata következik. Ennek kapcsán meg kell említeni azt a súlyos, a téma vizsgálata szempontjából megengedhetetlen hibát, hogy a szerző a kulákküldözést a kormányrendeletben elfogadott 350 aranykorona helyett 250-ben jelöli meg. Egy másik kiigazításra szoruló megállapítás pedig mindjárt az alfejezet kezdetén található, miszerint – bár erre utaló iratokat nem találtak – „a nyomok azt mutatták, hogy már 1949-ben készültek kulákklisták” (132). Ezt az inkább feltetelezésnek csengő állítást alá lehetett volna támasztani az országos viszonyok ismertetésével, illetve analóg példák bemutatásával. Az írás nívójának tekinthető ugyanakkor az az adat, miszerint 1958-ban is készültek úgynevezett kettéválasztott kulákügyi listák. A homokmégnyi példa alapján az mondható el, hogy az egyik listára azok kerültek, akik „a rendszerrel mindig is szembenálló politikai megbízhatatlanok voltak és maradtak”. Az ilyen gazdák legfőbb bűnének azt tartották, ha cselédet alkalmaztak, másokat dolgoztattak, azaz „kizsákmányolók” voltak (138). A másik listán a korábban kulákoknak minősítettek szerepeltek.

Az első hat fejezet összegzéseképpen elmondható, hogy a szerző által vállalt, illetve a fejezetcímek által ígért tartalom nem mindig jelenik meg a leírtakban. Marelyin Kiss munkáját elsősorban leíró jellegűnek tekintti (igaz, ezt csak az ötödik fejezet kapcsán jelenti ki, de írása egészére is vonatkoztatható), s éppen ezért – mint megjegyzi – extenzív módon ragaszkodik forrásaihoz (104). Ez nem is volna probléma, ha mindez nem járna sokszor a főbb mondanivaló elsikkadásával, amit jobb csomópontozással, az egyes idézetek utáni magyarázatokkal,

következtetések levonásával, esetleges helyi történések országos kontextusba helyezésével, s az ebből adódó általánosítások megfogalmazásával lehetett volna ellensúlyozni. A Marelyin Kiss József által írt részt tekintve az olvasónak olyan érzése támad, mintha az egyes fejezetek inkább különálló résztanulmányok lennének, amelyek szerves egésszé, monografikus összegzéssé formálása elmaradt.

A Valuch Tibor által írt első, egyben a könyv hetedik fejezete az 1956-os forradalom utáni helyzetet elemezve a hatalom és a helyi társadalom egymáshoz való viszonyát igyekszik láttatni. Megállapítása szerint a Kádár-kormány konszolidációs törekvései az apparátusrendszer kiépítése terén ugyan eredményesnek bizonyultak, de a rendszer a vidék társadalmával szemben bizonyos engedelményekre kényszerült. Ez pedig egyfajta visszarendeződéshez vezetett, aminek következtében jelentősen megnőtt az egyéni gazdák száma. Ez a folyamat Homokmégyen az amúgy is csupán kérészerűtű téeszek feloszlásához vezetett, így a falu – egy ideig – „továbbra is megőrizte hagyományos szerveződésű társadalmi viszonyait” (146).

A következő fejezetben Valuch Tibor az előző könyvrészletben megkezdett „káderkörforgó” szülő vonalat viszi tovább, az 1950-es évek végéig elemezve, hogy milyen változások következtek be e téren, s azoknak milyen hatásai voltak a helyi társadalmi viszonyokra. A szerző a homokmégyei példa alapján megállapítja, hogy az „idegenek uralmát” eredményező „káderkörforgó” 1957 folyamán lelassult, és gyakrabban neveztek ki helybélieket a falusi végrehajtó apparátus élére, jórészt az öt holdnál kevesebb birtokkal rendelkezők közül. Ők sem tekinthetők azonban homogén csoportnak, hiszen egy részük erős szálakkal kötődött a falu egyik-másik tekintélyesebb családjához, amelyek ezáltal korlátozott keretek között ugyan, de befolyással bírtak a döntések meghozatalára. A másik, kisebb csoport, amelyet inkább jellemzett az „agrárproletár mentalitás”, eme hagyományos kapcsolatrendszerekkel szembehelyezkedve és egyben egyéni boldogulásának lehetőségét keresve, a számára felemelkedést jelentő hivatalnokká válást választotta. Ennek kapcsán a szerző fontosnak tartja megemlíteni, hogy „a falusi társadalom a paraszti sorból történő kilépésnek ezt a módját rosszállással fogadta” (163). Az 1958-as tanácsválasztások során a „káderkörforgó” forgási ideje tovább növekedett. Ennek hátterét a szerző azzal magyarázza, hogy a már a kollektivizálásra készülő központi hatalom munkájának megkönnyítését várta ettől a stabilizációra való törekvéstől, hiszen ez a „kiemelkedően nagy jelentőségű politikai kampány viszonylag állandó helyi igazgatást és széles körű helyismeretet követelt” (166). A falu irányítását tekintve nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül, hogy Homokmégyen és a hozzá hasonló településeken az átlagosnál szorosabb egymásrautaltság miatt jellemző volt, hogy „a családok és családcsoportok, a rokoni, baráti és üzleti kapcsolatban lévők egymást és a faluközösség arcukat is erőteljesen befolyásolták” (166).

A döntően még mindig a közigazgatásnál időző kilencedik fejezet kapcsán két momentumot érdemes kiemelni. Az egyik, hogy Valuch Tibor az igazgatási feladatok tárgyalása során szól a Marelyin Kiss József által már említett 1958-as

homokmégyi kuláklisokról. Sajnos azonban itt sem derül ki, hogy e listák összeállítására volt-e felsőbb szintű központi utasítás, vagy csupán a mindkét szerző által idézett járási tanácsi utasításnak engedelmessé váltak el a helyi apparátus tagjai. A másik figyelmet érdemlő kérdéskör a helyi párt- és tanácsi apparátus viszonyának taglalása. A könyv Gyarmati György által „retróként” aposztrofált jellege e téma kapcsán domborodik ki talán a leginkább. Köztudomású, hogy a kiépült kettős struktúrában a helyi tanács csak a pártbizottság tudtával és engedélyével cselekedhetett. E rendszer működésének teljes feltárásához azonban szükség lett volna a tanulmány megszületésekor még nem kutatható pártiratokra is.

A tizedik fejezetben az adópolitika kerül a középpontba. A szerző ennek kapcsán rávilágít arra, hogy a hatalom az adóbeszedés során alkalmazott 1956 előtti módszereken lényegében nem változtatott. Az elmaradás miatt többnyire még mindig a korábban kulákoknak kikiáltottak számítottak bűnbaknak, így a behajtáskor továbbra is sor került zálogolásokra és transzferálásokra, azaz a gazdák ingóságainak tartozásaik fejében való lefoglalására és elszállítására. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az adópolitikának milyen fontos szerepe volt a téeszésítésben. Homokmégyen az 1959–1960 telén lezajlott első téeszésítési hullám igen eredményesnek bizonyult, hiszen a község már 1960 februárjára termelőszövetkezeti község lett. Az egyéni gazdálkodásukat feladni nem akaró gazdák megtörésében pedig igen fontos szerepet szántak a kemény adóbehajtásnak.

A forradalom utáni homokmégyi viszonyokat elemző részek (11–13. fejezet) egyik lényegi megállapítása, hogy a falu tradicionális jellegét a Rákosi-féle parasztellenes politika nem tudta megtörni. Amit korábban Marelyin Kiss nagyvonalakban már érintett, azt itt Valuch pontosan kifejti, azaz hogy Homokmégyen az ötvenes évek első felének kolhozosítási törekvései rendre kudarcba fulladtak (1953 tavaszán alakult ugyan egy II-es típusú téeszcsé, de pár hónap után feloszlott). Változást csak Rákosi 1955-ös hatalomba való visszatérése hozott, hiszen 1956 tavaszára négy téesz jött létre a faluban, amelyeknek tagjai (a falu gazdáinak csupán 8-10%-a) – nem meglepő módon – túlnyomó többségükben öt hold alatti birtokosok voltak. A forradalom után az új kormány a vidékkel nem akart konfrontálódni egy újabb erőltetett kollektivizálás miatt, de a téesz-szervezésről nem mondott le. 1958 nyarától a helyi apparátusok mindennapos feladatává tették az ez irányú agitációt, ami az 1958–1959 fordulójától kibontakozó kollektivizálási kampányba torkollott. A szerző a fejezet zárásaként egy 1958. végi tanácsi jelentés alapján közli, hogy a faluban 894 önálló mezőgazdasági kereső volt, akiknek döntő hányada (71,7%) jól felszerelt, biztos megélhetést nyújtó gazdasággal rendelkező, úgynevezett régi gazda volt.

A kérdés ezek után már csak az, hogy a hatalom ezt a javarészt „maga ura” parasztságot hogyan kényszeríti mégis önállósága és egyben tradíciói feladására. Erre a kérdésre ad választ a következő (14.) fejezet. Az államhatalom 1959 és 1961 között három hullámban igyekezett a parasztság mind nagyobb hányadát egyéni gazdálkodása feladására készíteni és a téeszekbe kényszeríteni. A napjainkban a témát kutató történészeket leginkább foglalkoztató kérdések egyike az,

mennyiben volt más ez a folyamat, mint az 1950-es évek kampányai, ezen belül is főként az, hogy milyen mértékű volt az erőszak alkalmazása. A szerző helyett itt elsősorban a források beszélnek, s adnak képet arról, hogy Homokmégyen és a hozzá kapcsolódó szállásokon miként ment végbe a téeszésítés. A tanácsi iratokból és a közölt visszaemlékezésekből az derül ki – amint ez más esetekből is jól ismert –, hogy a szállásokat előzőnlötte az elsősorban a járástól kirendelt agitátorok tömege. Módszereiket tekintve a szerző leírja, hogy „erőszakos meggyőzésre ritkán került sor, viszont gyakorta előfordult az erőszakkal való fenyegetés” (208). A gazdák ameddig lehetett tartották magukat, s a passzív ellenállás eszközével éltek leginkább, ami többnyire abban nyilvánult meg, hogy elmentek hazulról, bujkáltak az agitátorok elől. Az „agitációs henger” (210) azonban végül is célt ért, aminek eredményeként 1961-re maga a Kalocsai járás is termelőszövetkezeti járás lett. Növumot jelentett e kollektivizálási kampányban az is – amint azt Homokmégy példája is mutatja –, hogy a téeszekbe ezúttal már a kulákoknak bélyegzett gazdák is bekerülhettek, ugyanakkor egyes elbeszélések szerint megesett, hogy a parasztság belső viszonyainak megfelelően ők külön téeszt hoztak létre. A szerző viszont rávilágít arra, hogy valóban előfordultak ilyen esetek, de ezek „inkább a különböző érdekcsoportok ellentétéivel magyarázhatók” (214).

A tizenötödik fejezet azt taglalja, hogy a téeszek működtetése kapcsán milyen súlyos gondot okozott a tagság munkához való viszonya, amelyet a passzivitás, az alacsony munkaintenzitás jellemzett. Ennek okát abban látták, hogy „az új tsz-tagok zöme csak papíron lett tsz-tag, gondolkodását és cselekedeteit illetően azonban még paraszt maradt” (219), azaz a „maga ura” parasztság teljesen érthető módon nehezen adta fel önállóságát. A munkafegyelem mellett az alacsony jövedelmezőség is gátolta a téeszekben a megfelelő minőségű munkavégzést. A hatékonyság növelése érdekében a hatalom engedményekre kényszerült, amelyek „szükségszerűen meghaladt[ák] a »kolhoz-modell« kereteit” (225). Ezek között kell említeni az anyagi érdekeltség rendszerének kidolgozását, a részesművelés lehetőségét, a „fekete háztájk” engedélyezését, valamint a „korlátozott lopás jogának” biztosítását.

A könyv témája szempontjából talán kulcsfejezetnek is lehet tekinteni a következő (16.) részt, amely azt vizsgálja, hogy a kollektivizálás milyen változásokat eredményezett a falu társadalmában. A szerző voltaképpen egyetlen lényegi kérdést világít meg, miszerint a paraszti és a falusi társadalom fogalmi közé a kollektivizálás indukálta folyamatok következtében immár nem tehető egyenlőségjel. Valuch Tibor ismerteti, illetve három csoportba sorolja a parasztság kollektivizálásra adott válaszreakcióit. Sokan választották a menekülés stratégiáját, s ingázóvá, bejáró munkássá lettek, vagy elvándoroltak. A helyben maradók közül jó néhányan téesztagként dolgoztak, de ezek „az addigi tsz-parasztok fokozatosan mezőgazdasági munkásokká váltak, akik munkájukban így az iparihoz hasonló üzemszervezeti feltételek közé kerültek” (231). A harmadik – egyben legkisebb – csoportot a magángazdák, a „maszek parasztok” képezték. A föld,

amely a hagyományos paraszti értékrend alapját jelentette, illetve az attól való megválás a falusi és a paraszti társadalom tartalmának és fogalmának szétszakadását eredményezte. Így a paraszti társadalom fogalma már csupán a kisáruteremelő magángazdákra terjedt ki.

Az utolsó két (17–18.) fejezetben a 60-as évek Homokmégyének mindennapjaiba enged bepillantást a szerző. Először azt vázolja, hogy a rendszer részéről meglévő állandó – vagyis a szocialista embertípus megteremtésére irányuló – törekvésre a helyi lakosság hogyan reagált. A válasz alapvetően két momentumban ragadható meg: egyrészt a ragaszkodásban és a megőrzésben, amely főként az emberek értékrendjét meghatározó vallásosságához való viszonyulásban nyilvánult meg. Másrészt pedig egy sajátos ellenállásban, hiszen az átnevelésükre irányuló törekvésekre többnyire a magánéletbe való visszavonulással reagáltak.

A fotókkal is gazdagon illusztrált kötettről elmondható, hogy nagyon jól ötvözi az 1980-as évek végén rendelkezésre álló írott forrásokat és a falukutatók során készített életinterjúkat, a statisztikai adatokat összesítő táblázatok pedig a szöveges részek hasznos kiegészítéseként, alátámasztásaként szolgálnak. A könyvben 31 számozott, ám valójában 35 táblázat található. Az első részben ugyanis 26 táblázat szerepel, de a második részben 23-mal kezdődik ismét a számozás. Ehhez hasonló pontatlanságok, főként helyesírási hibák (például Erdmann Gyula neve tévesen Erdmanként szerepel [103]), olykor súlyosabb elírások (a 35. lábjegyzetben 1947 helyett 1974 szerepel) is előfordulnak a könyvben, amit korrigálni kellett volna. Nem ártott volna egységesíteni a fogalomhasználatot sem. Ennek egyik legszembeötlőbb példája a „káderforgó” (első részben) és a „káderkörforgó” (második részben) eltérő megjelenése, de kifogásolható, hogy a vb-elnök tisztség megnevezése is háromféleképpen fordul elő (vb-elnök, vb. elnök, vébéelnök).

„A célok azonosak, az eszközök, a módszerek a helyi társadalmak ellenálló képességétől függően időben és térben eltérőek” (84). Ezen idézet a recenzens meglátása szerint a kötet velejét megragadó, azt magába sűrítő, kulcsfontosságú mondat. Mindezt Homokmégy viszonyrendszerében vizsgálva egyrészt érthetővé válik, miben is rejlik e település atipikus volta, tágabb kontextusba helyezve pedig felsejlik a magyar paraszti társadalom II. világháborút követő metamorfózisának lényegi vonulata.

Tóth Judit